

Murber Ibolya

HABSBURG IV. KÁROLY RESTAURÁCIÓS ELKÉPZELÉSEI Osztrák és magyar válságkezelés

1918 őszén véget ért a Habsburgok csaknem 650 éves osztrák és 400 éves magyar uralkodása. A vesztes Osztrák–Magyar Monarchia romjain hosszabb (Ausztria és Csehszlovákia) és rövidebb (Magyarország) életű köztársaságok születtek. A háború utáni politikai, gazdasági és társadalmi kármentésre koncentráló bécsi és budapesti vezetés számára az államformaváltás számos új dilemmát is magával hozott, többek között a háborús felelősséghez és az állami szuverenitáshoz kapcsolódóan. Válaszokat kellett keresni arra is, hogy mi történjen az uralkodóval, az uralkodóházzal és annak vagyónával? Számos összefonódás és hasonlóság volt a két ország Habsburg-uralkodóházzal kapcsolatos politikájában. Az eltérések többnyire az eltérő válságkezeléssel¹ és az átalakuló nemzetközi politikai környezettel álltak összefüggésben.

IV. Károly uralkodásának (1916–1918) és életének utolsó esztendeiről (1918–1922) számos könyvet írtak. A kortárs visszaemlékezések² mellett elsősorban a politikatörténeti³ és életrajzi⁴ munkák dominálnak. 1990-ben megjelent kismonográfiájának a bevezetőjében Ormos Mária némiképp túlzóan azt írta: „a két »királypuccs« kiváltotta minden történész érdeklődését, aki

¹ *Murber Ibolya*: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. Századok 152. (2018) 1293–1320.

² Többek között lásd *Karl Freiherr von Werkmann*: Der Tote auf Madeira. München 1923.; *Pápay István*: Visszaemlékezések I. Ferenc József császárról és IV. Károly királyról. Apróságok és történelmi mozzanatok az udvari életből. Bp. 1928.; *Kray István*: A kabinetiroda szolgálatában a világháború alatt. Epizódok és jellemképek I. Ferenc József és IV. Károly királyokról. H. n. 1935.

³ Többek között lásd *Reinhold Lorenz*: Kaiser Karl und der Untergang der Monarchie. Graz–Wien–Köln 1959.; *Robert A. Kann*: Die Sixtusaffäre und die geheimen Friedensverhandlungen Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg. München 1966.; *Ormos Mária*: „Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Pécs 1990.; *Peter Broucek*: Karl I. (IV.) Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie. Wien–Köln–Weimar 1997.; *Elisabeth Kovács*: Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Die österreichische Frage. Kaiser und König Karl I. (IV.) und die Neuordnung Mitteleuropas (1916–1922). Wien–Köln–Weimar 2004.; *Karl I. (IV.) der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*. Hrsg. Andreas Gottsmann. Wien 2007.

⁴ Többek között lásd *Gordon Brook-Shepherd*: The Last Habsburg. London 1968.; *Arthur Graf Polzer-Hoditz*: Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs. Wien 1980.; *Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*. Hrsg. Erich Feigl. Wien–München 1984.; *Kaiser Karl I. (IV.) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater*. Hrsg. Jan Mikrut. Wien 2004.; *Markus Roth*: Karl von Österreich. Kaiser – Kriegsherr – Kirchenmann. Politischer Heiliger in der Neuzeit? Hamburg 2013.; *Katrin Unterreiner*: Meinetwegen kann er gehen. Kaiser Karl und das Ende der Habsburgermonarchie. Wien 2017.

Magyarország, a kettős monarchia vagy az európai nemzetközi viszonyok szóban lévő korszakával foglalkozott”.⁵ A 21. századból visszatekintve inkább úgy fogalmazhatunk, hogy a 20. század történelmi viharaihoz képest az utolsó Habsburg „koronás uralkodó” (Ormos) életének utolsó négy esztendejében történt események többnyire csak a tudományos irodalom szél- és lábjegyzeteiben kaptak helyet. Az azóta eltelt száz esztendő történelmi távolsága megkönnyíti, hogy az akkori eseményeket új kontextusba helyezzük és új nézőpontok segítségével elemezzük. A jelen tanulmány célja annak összehasonlítása, hogy miként viszonyult az osztrák, illetve a magyar válságkezelés a Habsburg-uralkodóházhoz. A kiindulópont három cselekvési szint bemutatása és ezek egymásra gyakorolt hatásának elemzése a *new diplomatic history*⁶ segítségével: 1. uralkodó, 2. legitimista mozgalom, 3. állami/kormányzati döntéshozók. Az elemzés középpontjában a következő kérdéskörök állnak: 1. a háborús felelősség kérdése, 2. az állami szuverenitás és a nemzetállami koncepciók, valamint 3. az államforma kérdése. Figyelmet kap továbbá a két ország eseményeinek összefonódása és kölcsönhatása (*entangled history*) is olyan meghatározó kapcsolódási pontok mentén, mint például a köztársaság kikiáltása vagy Károly magyarországi visszatérési kísérletei. A történet ívét dióhéjban úgy is leírhatnánk, hogy az út Ausztriában és Magyarországon egyaránt a kezdeti konszenzusos együttműködéstől a trónfosztásig és az országból történő kiutasításig vezetett.

A Habsburg-kérdés főszereplői 1918–1922 között

Az uralkodó

I. Ferenc József, a Habsburg Monarchia utolsó előtti uralkodója évtizedeken keresztül a birodalom egységét reprezentálta. Ezt a szimbolikus egységet az idős császár uralkodásának utolsó két évtizedében egyre merevebben testesítette meg. Ez a rideg és gyakran rugalmatlan reprezentáció azt az általános érzetet keltette a kortársakban, hogy semmi más nem számít, csak a birodalom egysége.⁷ Az első világháború azonban nemcsak megrengette a monarchia egységét biztosító tartópilléreket, hanem magával hozta a soknemzetiségű birodalom összeomlását is. A háború utolsó éveiben a cenzúra a birodalom egészében a

⁵ Ormos M.: „Soha, amíg élek!” i. m. 5–6.

⁶ Jost Dülffer – Wilfried Loth: Einleitung. In: Dimensionen internationaler Geschichte. Hrsg. Jost Dülffer – Wilfried Loth. (Studien zur Internationalen Geschichte, Bd. 30.) München 2012. 3.

⁷ Carlo Moos: Habsburg post mortem. Betrachtungen zum Weiterleben der Habsburgermonarchie. Wien 2016. 161.

lakosság lojalitásának csökkenéséről számolt be.⁸ A fokozódó háborús terhek és nélkülözés következtében a lakosság bizalma nemcsak az állammal szemben csökkent, hanem az uralkodóházzal és annak szupranacionális tartópilléreivel, a bürokráciával és a hadsereggel szemben is.

Ebben az általánossá váló lojalitásválságban került az Osztrák–Magyar Monarchia élére a 29 esztendő Károly, Ferenc József egyik öccsének unokája. Nagy valószínűséggel az új uralkodó emberileg szimpatikusabb személyiség volt, mint elődje, és nyitottabbnak is bizonyult az új idők kihívásaival szemben. Azonban nem sok ideje maradt arra, hogy népszerűvé váljon alattvalói körében. A birodalmon belüli számos utazása, személyes jelenléte a frontokon, illetve magyar királlyá koronázása (1916)⁹ sem volt már elégséges ahhoz, hogy az alattvalói által viselt háborús terheket ellensúlyozza, vagy a túlterhelt birodalom egységét elődjéhez hasonlóan megtestesítse. Demokratizáló intézkedései (birodalmi gyűlés összehívása és a hadigazdaság civil irányításúvá tétele) főként az osztrák birodalomrészben váltottak ki pozitív visszhangot. Ez az amúgy is szerény népszerűség azonban jelentős csorbát szenvedett az 1918. áprilisi, botrányba fulladó különbéke tapogatózása (Sixtus-ügy) miatt. Victor Adler, az osztrák szociáldemokrata párt szépkorú alapítója úgy jellemezte az ifjú uralkodót, hogy „minden bizonnyal jó herceg vált volna belőle Karintiában.”¹⁰

Az első világháború végén nem csak az uralkodó személye iránti lojalitás csökkent. A negatív háborús tapasztalatok az uralkodóházba, sőt a monarchia intézményébe vetett bizalmat is aláásták. Erről a következőket írta a Vas vármegyei Vépen élő Erdődy Helene grófnő (1831–1925) visszaemlékezéseiben: „szeptember 22-én [1918-ban – M. I.] Szombathelyre érkeztek Mária Terézia főhercegnő és húga, a pármái hercegné két lánygyermekével, hogy meglátogassák a helyi vöröskeresztes kórházat. A főméltóságok számára Sándor [a grófnő fia – M. I.] díszfogatot rendelt a vonathoz. A hercegnők, mint mindig, nagyon kedvesek voltak, azonban igen elcsüggedtek amiatt, hogy a máskor hangosan ünneplő polgárság most elég rideg fogadtatásban részesítette őket.”¹¹

⁸ *Mark Cornwall*: Das Ringen um die Moral des Hinterlandes. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas. Vom Balkankonflikt zum Weltkrieg. Bd. XI/1./1. Hrsg. Helmut Rumpler – Anatol Schmied-Kowarzik. Wien 2016. 393–435., itt: 428.

⁹ A témához részletesen lásd *iff. Bertényi Iván*: Éljen a király! In: Propaganda az I. világháborúban. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2015. október 16. – 2016. április 9. Szerk. *iff. Bertényi Iván* – Boka László. Bp. 2016. 175–181.

¹⁰ *Max Ernens*: Victor Adler. Aufstieg und Größe einer sozialistischen Partei. Wien 1932. 361.

¹¹ *Gräfin Helene Erdődy*: Fast hundert Jahre Lebenserinnerungen (1831–1925). Zürich–Leipzig–Wien 1929. 207–208.

A tisztekkel és hadsereggel szembeni lakossági ellenszenv is tovább gyengítette az uralkodóház hatalmát. Julius Deutsch osztrák hadügyminiszter erről így írt a visszaemlékezéseiben: „A tisztekre jogosan, mint a Habsburgok hatalmának megtestesítőire tekintettek. Ellenük irányult a több éves háborús fáradtságból és éhezésből adódó tömeggyűlölet, amelyet a háborús vereség forradalmasított.”¹² 1918 őszén az osztrák hadügyminiszter által is említett forradalom véget vetett a monarchiának és megnyitotta az utat Ausztriában és Magyarországon is a köztársasági államforma előtt. A későbbiekben az uralkodóra felesküdtött katonatisztek közül többen csatlakoztak a legitimista mozgalomhoz, és váltak IV. Károly 1921-es magyarországi restaurációs kísérleteinek aktív szereplőivé.

A legitimisták

A legitimista mozgalom¹³ tagjai alkotmányellenesnek tartották a köztársaságot, mivel az nézetük szerint törvénytelenül, forradalmi úton jött létre. Ez a politikai mozgalom egyik országban sem volt homogén és tartós életű. Bázisát elsősorban a monarchiát egykor támogató társadalmi csoportok adták. Így a már említett katonatisztek mellett meghatározó szerepet játszottak benne arisztokrata családok és monarchista meggyőződésű hivatalnokok is. Az osztrák monarchisták, magukat legitimistának vallva, egységesen I. Károly osztrák császár és fiának trónhoz való jogát képviselték. A magyar monarchisták megosztottabbak voltak. Míg a legitimisták a Habsburg-uralkodóház magyar trónigényéhez, addig a szabad királyválasztók a monarchikus államformához, de egy „nemzeti”, nem Habsburg királyhoz ragaszkodtak. Az első világháború utáni években a magyar legitimista mozgalom ugyan aktívabb volt, mint az osztrák, de társadalmi támogatottságát és politikai-katonai erejét tekintve nem volt reális esélye egy Habsburg-restauráció keresztülvételére. Az osztrák legitimisták az 1920-as években még jelentéktelen politikai erőt képviseltek, az 1930-as évek második felében azonban fokozták az aktivitásukat. Habsburg Ottó vezetésével az anschluss alternatíváját keresték az önálló Ausztria megőrzése érdekében.

¹² *Julius Deutsch*: Aus Österreichs Revolution. Militärpolitische Erinnerungen. Wien 1921. 19.

¹³ Az osztrák legitimizmusról magyarul bővebben: *Fiziker Róbert*: Habsburg kontra Hitler. Legitimisták az Anschluss ellen, az önálló Ausztriáért. *Az osztrák legitimista mozgalom története 1918–1945*. Bp. 2010. A magyar legitimista mozgalomról bővebben lásd *Kardos József*: Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között. Bp. 1998.

Az állami döntéshozók

Ausztria és Magyarország számára 1918 ősze magával hozta a világháborús vereséget, a politikai fordulatok időszakát és az államformaváltást, miközben égető feladattá vált a Habsburg-Lotaringiai-uralkodóházhoz fűződő viszony rendezése is. Mindez messze túlmutatott egy szimpla államformakérdésen és vagyoni jogi problémán, hiszen I. Károly osztrák császár és IV. Károly magyar király jövőbeli státuszával az állami szuverenitás és a háborús felelősség kérdése is összekapcsolódott. Továbbá az első világháború győztes nagyhatalmainak elképzelései, esetleges támogatásuk vagy annak teljes hiánya is nagyban befolyásolta a helyzet alakulását. A Habsburg-ház és utolsó uralkodójának jövőjéről a végső döntés azonban nem a győztesek, hanem Bécs és Budapest kezében volt. A mindenkori bécsi és budapesti politikai vezetés a Habsburg-kérdésre saját háború utáni válságkezelése és politikai konszolidációja részeként tekintett. A kezdeményező szerep 1918. október közepétől a bécsi és budapesti kormányzati döntéshozók kezébe került. Az uralkodó többnyire csak reagált az aktuális impulzusokra és igyekezett – sikertelenül – egyre szűkülő mozgásterét ellensúlyozni. Az állami akciók és az uralkodói reakciók alapján 1918–1922 között három rövidke szakasz különíthető el, amelyeket a következő alfejezetekben veszünk sorra. A Habsburgok utolsó koronás uralkodója 1918–1920 között elsősorban az osztrák, majd 1920–1921 között a magyar kormányzat lépéseire reagált. A kormányzati és az uralkodói jövőképek olyannyira divergáltak mindkét országban, hogy egy esetleges kompromisszumban vagy konszenzusos megoldásban aligha lehetett bízni. A konfrontáció ezért szinte elkerülhetetlen volt. 100 évvel később visszatekintve már könnyedén megállapíthatjuk, hogy ebben a hatalmi-legitimációs küzdelemben Károly alulmaradása és veresége a belpolitikai és a nemzetközi erőviszonyok miatt elkerülhetetlen volt.

Államformaváltás a polgárháború megelőzése érdekében, 1918. október – 1919. február

Az Osztrák–Magyar Monarchia ugyan elveszítette az első világháborút, azonban a két vesztes utódállamban akár meg is maradhatott volna a monarchikus államforma. Ez a megoldási lehetőség 1918. október végén még reális alternatívaként merült fel, amikor Károly október 16-ai kiáltványában javaslatot tett egy többnemzetiségű szövetségi állam létrehozására.¹⁴ Ez a konszenzust kereső uralkodói javaslat azonban már nem tudta a szétesőben lévő birodalmat megmenteni,

¹⁴ A császári nyilatkozat megkétszerezéséről bővebben lásd *Helmut Rumpler: Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches*. Wien 1966.

sőt még az osztrák birodalomrészben sem talált pozitív visszhangra. A Wekerle-kormány kérésére a közös monarchia föderatív alapú átszervezése nem is érintette volna a magyar királyságot. Ez a magyar hozzáállás már egyértelműen jelezte, hogy Budapest a dualizmust felmondva, az osztrák birodalomrésztől függetlenül egy nemzetállami megoldást szorgalmazott, bár az uralkodó személye ekkor még elfogadható alternatíva volt. Ezt az álláspontot tükrözte az október 20-ai osztrák–magyar perszónálunióra vonatkozó magyar törvényjavaslat megalkotása is.¹⁵

Az önállóvá vált Ausztriában és Magyarországon a monarchikus államforma nem a világháborús győztesek nyomására szűnt meg. A köztársaság kikiáltása az újonnan formálódó politikai vezetés válságkezelésének szimbolikus megnyilvánulása volt: a köztársaság a háborús veszteséggel és a „régivel” való szakítást, illetve egy új világ kezdetét szimbolizálta. A Habsburg-uralkodóház sorsát végérvényesen a császárvárosban pecsételték meg, ami pedig hatást gyakorolt a magyar államforma kérdésére is. Bécsben október 21-én a birodalmi gyűlés német nyelvű képviselői magukat az ideiglenes nemzetgyűlés tagjaivá nyilvánították és deklarálták az osztrák állam (Deutschösterreich) létrejöttét. A német nyelvű képviselők egy olyan német államban gondolkodtak, amelyet az akkor még szintén királysággal rendelkező Németország részének tekintettek, s így kimondták az Anschluss szükségességét is.¹⁶ Október 30-án az ideiglenes nemzetgyűlés tagjai közül megválasztották az ideiglenes kormányt a szociáldemokrata Karl Renner vezetésével. A forradalmi nagykoalícióval párhuzamosan tovább tevékenykedett a köztársaság november 12-ei kikiáltásáig a császár által október 27-én kinevezett Heinrich Lammasch kormánya is. A két, magát legálisnak tekintő végrehajtó hatalom konfliktusmentesen működött együtt, ami jól mutatta az államforma kérdésének akkori lezáratlanságát és a kölcsönös konszenzusra törekvés igényét.

Ausztriában, ellentétben a magyar fejleményekkel, az állami hatalom – így az uralkodóház, a bürokrácia és a hadsereg autoritása is – a politikai pártok kezébe került.¹⁷ Az államformakérdést legintenzívebben a szociáldemokrata párt politikusai befolyásolták, akik számos feltétel teljesülése esetén voltak hajlandók belépni a kormánykoalícióba. Az egyik kikötésük az volt, hogy az ideiglenes nemzetgyűlés által hozott jogszabályok uralkodói ellenjegyzés nélkül is

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944. (a továbbiakban: K 27) MTJ 34, 1918. okt. 20.

¹⁶ Az új osztrák állam alapításáról újabban: *Murber Ibolya: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. Századok 152. (2018) 1293–1320., itt: 1302.; Fiziker Róbert: Frau Kuk halálától a k. u. k. Monarchia összeomlásáig. Az Első Osztrák Köztársaság születésének mítoszai. Állam- és Jogtudomány 60. (2019) 3. sz. 18–31.*

¹⁷ *Peter Berger: Kurze Geschichte Österreichs im 20. Jahrhundert. Wien 2008. 13., 57.*

érvényesek lehessenek.¹⁸ Ez a koalíciós partnerek által teljesített szociáldemokrata feltétel egyrészt azt jelezte, hogy a szociáldemokrata párt nélkül elképzelhetetlen volt Ausztria háború utáni válságkezelése. Másrészt pedig azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a nagynémet-keresztényszocialista-szociáldemokrata koalíció nem utasította el a köztársaságot, bár a keresztényszocialisták egy része a monarchiához ragaszkodott. Otto Bauer, szociáldemokrata külügyminiszter – mereven elutasítva a monarchiát és a Habsburg-uralkodóházat – a köztársaságot preferálta.¹⁹ Vele szemben Friedrich Adler szociáldemokrata pártvezér és a szintén szociáldemokrata Karl Renner kancellár egy ideig még a megreformált, szövetségi állammá alakított monarchiát is fenntarthatónak vélte. 1918 novemberétől a szociáldemokrata párt – így a koalíciós kormány – programját is már a köztársasági államforma, illetve a monarchia és az uralkodó háborús felelősségének a koncepciója határozta meg.

Szociáldemokrata olvasatban a háborús felelősség az uralkodót és a hadsereg vezetését terhelte, miközben azért nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az ellentmondást sem, hogy a háború folytatásához szükséges jogi intézkedéseket a szociáldemokrata párt is megszavazta. 1918 őszén a vélt és valós uralkodói felelősség már nem a hadat üzenő Ferenc József, hanem Károly vállát nyomta. Az ifjú uralkodó azt remélte, hogy a fegyverszünet aláírását, azaz a háborús vereség szimbolikus beismerését, az ideiglenes kormány magára vállalja. Renner kancellár azonban ragaszkodott ahhoz, hogy november 3-án Viktor Weber tábornok a monarchia és nem a köztársaság nevében írja alá a fegyverszünetet a Padova melletti Villa Giustiban.²⁰ 1919 nyarán Bauer az osztrák béke delegáció lelkére kötötte, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia háborús felelősségét semmi esetre sem szabad tagadni, ebből kifolyólag nem is vonható kétségbe az antant joga arra nézve, hogy a békét diktálja. Azonban a külügyminiszter az „osztrák” felelősséget azzal az érveléssel igyekezett minimalizálni, hogy a háborús kormányzatot, a külügyminisztériumot uraló „magyar klikk befolyásolta”, amely Német-Ausztriát is belerángatta a háborúba.²¹ Bauer koncepciója szerint háborút csak az Osztrák–Magyar Monarchia viselt, továbbá Német-Ausztria nem tekinthető a Habsburg Monarchia jogutódjának, csupán egy a többi utóállam közül, így tulajdonképpen nincs is szüksége békeszerződésre. (Ennek a Hans Kelsen osztrák jogtudós által képviselt jogi érvelésnek máig tartó utóélete van. Ausztriában

¹⁸ Osztrák Állami Levéltár (a továbbiakban: ÖStA) Köztársasági Levéltár (a továbbiakban: AdR) Új Politikai Levéltár (a továbbiakban: NPA) Államtanácsi Jegyzőkönyvek (a továbbiakban: StRP) 1918. okt. 30. Karton 1.

¹⁹ ÖStA AdR NPA Präsidium (Nachlass Bauer) Karton 233, Umschlag III. 766.

²⁰ ÖStA AdR NPA StRP 1918. nov. 2. Karton 2.

²¹ ÖStA AdR NPA Präsidium (Nachlass Bauer) Karton 233, Umschlag II. 274.

a saint-germaini szerződésre mind a mai napig nem békeszerződésként, hanem államszerződésként tekintenek.) A győztes hatalmak ezzel szemben úgy vélték, hogy Ausztriának és Magyarországnak, mint hadviselő feleknek, saját békeszerződést kell aláírniuk, mivel a háborús felelősség mindkettőjüket egyaránt terhelte.

Magyarországon október 24-én alakult meg a magát néhány nap elteltével ellenkormányként definiáló Magyar Nemzeti Tanács gróf Károlyi Mihály vezetésével.²² Október 30-áig ez a politikai csoportosulás párhuzamosan működött az uralkodó által kinevezett Wekerle-kormánnyal. Károlyi Mihály október 31-én, miniszterelnöki kinevezése alkalmával, felesküdt IV. Károlyra a Habsburg-család magyar ágából származó József főherceg előtt. Ez a királyra tett eskü legitimitást biztosított az új kormánynak, még akkor is, ha a kabinetet az uralkodó egy nappal később saját kérésére felmentette a neki tett eskü alól.²³ Kezdetben az új budapesti vezetés is elfogadhatónak tartotta a monarchia folytonosságát, de a dualista államszervezetet, ahogy a megelőző Wekerle-kormány is, elutasította. November elsején, az uralkodónak tett eskü visszavonásával megszűnt az osztrák–magyar reálunió, és Magyarország visszanyerte állami szuverenitását. A Károlyi-féle „forradalmi” kormány az államkoncepció tekintetében nem képviselt a korábbi kormányokétól radikálisan eltérő irányvonalat. A területi integritás megőrzése volt az elsődleges célja, amelyet két újszerű elem egészített ki, a független Magyarország megvalósítása (esetleg perszónálunió Ausztriával) és a Jászi Oszkár-féle nemzeti autonómia-tervek. Az 1867-es kiegyezés óta a közjogi-kérdés, az úgynevezett függetlenségi-gondolat osztotta meg a politikai elitet, illetve befolyásolta az osztrák birodalomrészhez való viszonyt is, így ezt a kérdést a háború végén sem lehetett megkerülni. A kormánykoalícióban részt vevő szociáldemokraták egészen a Tanácsköztársaságig az osztrák testvérpárt ausztromarxista irányvonalát követték, a nemzetiségekhez való viszonyt és a területi kérdést leszámítva.²⁴ Ennek megfelelően a magyar szociáldemokrata politikusok az osztrák példa alapján a köztársasági gondolatot képviselték, aminek tényleges súlya a magyarországi államformaváltás tekintetében csekély volt.

²² A Károlyi Mihály nevével fémjelzett időszak egyik legújabb szintézise: *Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Bp. 2018.

²³ Károlyi ezzel a szimbolikus lépéssel az általa már a világháború idején is képviselt nemzeti függetlenség és szuverenitás koncepcióját erősítette.

²⁴ *Murber Ibohya: Mitteleuropäisches Krisenmanagement nach dem Ersten Weltkrieg. Wege Österreichs und Ungarns in eine Konsolidierung.* In: *Historische Mitteilungen der Ranke-Gesellschaft.* Jahrbuch 2018. Hrsg. Wolf D. Gruner. Stuttgart 2019. 359–378., itt: 370.

Az első világháború négy közép- és (dél)kelet-európai birodalomnak (a cári Oroszország, a német és az osztrák császárság, illetve az oszmán szultánátus) jelentette a végét. Az Osztrák–Magyar Monarchia végjátékát ezek közül kettő befolyásolta intenzíven. Az elrettentő példát a Romanovok többszáz éves uralkodásának vége, a cári család kivégzése és a véres orosz polgárháború jelentette. 1918 őszén ezt a negatív forgatókönyvet Bécsben mind az uralkodó, mind a köztársaságpárti szereplők is igyekeztek elkerülni. Az államforma kérdésében a döntő impulzus a korábbi háborús szövetségéstől, Németországból érkezett. November 9-én II. Vilmos német császár lemondott a német trónról, Berlinben kikiáltották a köztársaságot, és a szociáldemokrata Friedrich Ebert vezetésével kormány alakult. Ekkor a német csatlakozás programját valló bécsi szociáldemokrata kormánykoalíció is lépéskényszerbe került. Mert miképpen csatlakozhatna egy osztrák királyság egy német köztársasághoz? – tették fel a kérdést az államtanács november 11-ei ülésén a kormánytagok.²⁵

Az utolsó Habsburg-uralkodó lemondásának és emigrálásának forgatókönyve jelentősen eltért a Hohenzollern-dinasztia hatalomátadásától. II. Vilmos november 9-én lemondott uralkodói jogairól és egy nappal később örökre elhagyta Németországot (Hollandiába menekült, ahol 1941-ben, 82 éves korában hunyt el). Károly is defenzívába kényszerült ugyan, de haláláig nem volt hajlandó lemondani restaurációs terveiről. November 11-én aláírta Schönbrunnban azt a nyilatkozatot, amelyben lemondott az osztrák állami ügyekben való részvételéről, de ez a lemondás nem vonatkozott magára a trónigényre. Károly ebben a kiáltványban azt is kinyilvánította, hogy elfogadja azt az államformát, amelyet Német-Ausztria választ. A szociáldemokrata vezetők a vonakodó császárt azzal igyekeztek lemondásra bírni, hogy Bécs munkáskerületeiben egyre erősödik a nyugtalanság és ellenszenv a monarchiával szemben. A schönbrunni kiáltvány egy kialakult kompromisszum volt az új „forradalmi” és a császári kormány között egy esetleges polgárháború elkerülése érdekében. A hatalomátadás békés lezajlását segítette elő az is, hogy az uralkodó által kinevezett császári kormány Heinrich Lammasch vezetésével ugyan még aznap lemondott, de Lammasch a háttérben még hónapokon keresztül ellátta a monarchia likvidálási feladatait. November 12-én az ideiglenes alkotmány pedig rögzítette a köztársasági államformát.²⁶

Az osztrák kormányzat el kívánta kerülni, hogy Károly és családja az utolsó Romanov cár és családja sorsára jusson. Kezdetben Károly az uralkodó nyári rezidenciájába, a schönbrunni kastélyba vonult vissza és a fővárosban kívánt

²⁵ ÖStA AdR NPA Staatsratsprotokoll 1918. nov. 11. Karton 1.

²⁶ ÖStA AdR NPA Staatsratsprotokoll 1918. nov. 12. Karton 1.

maradni. November elsején azonban kéretlenül tisztek és hadapródok szállták meg a nyári rezidenciát. A radikális baloldali katonák és tisztek által alapított Vörös Gárda (Rote Garde) néhány tagja november 11-én őrizetbe kívánta venni az uralkodót.²⁷ A fenyegető helyzet miatt a többgyermekes ifjú uralkodó még aznap családjával együtt elhagyta Bécsset, és átköltözött az egyik uralkodói magánkastélyba, az alsó-ausztriai Eckartsauban. Itt adta ki IV. Károly az úgynevezett eckartsaui nyilatkozatát, amely hasonló tartalmú volt, mint az egy nappal korábbi Német-Ausztriára vonatkozó bejelentése. Ebben lemondott a magyarországi államügyekben való részvételről, de ez a lemondás nem érintette a magyar trónt. Továbbá kinyilvánította, hogy elismeri a Magyarország által választott államformát. November 16-án pedig Budapesten is kiáltották a (nép) köztársaságot.

Az államformaváltások után az excsászár célja az időnyerés és erőgyűjtés volt a trón visszaszerzése és az uralkodói dinasztia fennmaradása érdekében. A bécsi ideiglenes kormány azonban igyekezett lezárni a múltat és az uralkodó-kérdést is. Ausztriában szűk bázisa volt a legitimista mozgalomnak. 1918–1919 fordulóján főként a kormánykoalíció szociáldemokrata tagjai tartottak a „reakciótól”, egy esetleges restaurációs kísérlettől.²⁸ A magyar kormány ekkor már egyaránt félt a kommunista aktivitástól és a „reakció” támadásától. December 22-én az osztrák államtanács megtárgyalta a Habsburg-kérdés lezárásának lehetőségeit és igyekezett Károlyra nyomást gyakorolni annak érdekében, hogy az véglegesen mondjon le a trónról és hagyja el az országot.²⁹ Az uralkodó azonban továbbra is elzárkózott a kompromisszumos megoldástól.

Habsburg-restaurációs tervek, 1919–1920

Az egyre erősödő osztrák kormányzati nyomás miatt Károly úgy érezte, nem maradt más választása, mint az előremenekülés. Az excsászár külső segítséget remélt a trónja visszaszerzése érdekében, ezért igyekezett nemzetközi szintre emelni az osztrák államforma és a Habsburg-uralkodóház restaurációjának kérdését. Károly egyre kevésbé érzekelte, hogy tervei felett eljárt az idő. Nem akarta tudomásul venni, hogy a háborús győztesek számára személye és trónigénye már nem jelentett garanciát a közép-európai stabilitás biztosításához.

²⁷ *Hans Hautmann*: Die verlorene Räterepublik. Am Beispiel der Kommunistischen Partei Deutschösterreichs. Wien 1971. 94.

²⁸ *Carlo Moos*: Habsburg post mortem i. m. 213.

²⁹ *Alfred Pföser – Andreas Weigl*: Die erste Stunde Null. Gründungsjahre der österreichischen Republik 1918–1922. Wien 2017. 164.

Az 1919. februári osztrák alkotmányozó nemzetgyűlési választási kampányban jelentős szerepet kapott a Habsburg-kérdés. A szociáldemokrata párt intenzív propagandát folytatott az excsászár és az uralkodóház ellen. A választási győzelme után megerősödve elérkezettnek látta az időt az új keresztényszocialista-szociáldemokrata koalíció arra, hogy a lakosság nevében nyomást gyakoroljon a volt uralkodóra. Károlyt választás elé állították: 1. lemond minden előjogáról és egyszerű állampolgárként él tovább Ausztriában, vagy 2. lemond minden előjogáról és elhagyja az országot. Így Károly kénytelen-kelletlen mérlegelni kezdte annak lehetőségét, hogy Tirol helyett mégis inkább külföldre, még hozzá a semleges Svájcba költözzék családjával. A bécsi vezetés rosszallással vette tudomásul, hogy a volt uralkodó a kapcsolati tőkájére, elsősorban osztrák legitimistákra támaszkodva, igyekezett az osztrák államformaváltást nemzetközi kérdéssé tenni. Az utolsó Habsburg uralkodó azzal az ígérettel kecsegtette ugyanis a győztes országok vezetőit, hogy az ő közép-európai uralkodása lehetne az ellenszere azon vélt és valós félelmeknek, amelyek a térségben fejtörést okoztak a győztes államok vezetőinek. Elképzelése szerint egy általa vezetett dunai-konföderáció egyaránt alkalmas lehetett volna az anschluss megakadályozására és Közép-Európa bolsevizálásának feltartóztatására.³⁰

Károly ismételen sógora kapcsolati hálójára igyekezett támaszkodni, annak végzetesnek bizonyult 1917-es béketapogatózása ellenére. Sixtus páрмаi herceg londoni kapcsolatain keresztül megszerezte V. György király és a brit kormány hallgatólagos támogatását a svájci emigráció elősegítéséhez. Ennek köszönhetően 1919. február 27-én megérkezett Eckartsauba Edward Lisle Strutt főhadnagy, aki később megszervezte az uralkodócsalád svájci emigrációját, ahová maga is hűségesen követte őket.³¹ Az osztrák kormányzat törekedett a Habsburg-kérdést mihamarabb véglegesen lezárni. Március 12-én az osztrák alkotmányozó nemzetgyűlés megerősítette az 1918. november 12-ei köztársasági államformáról szóló törvényt, így Károly ausztriai tartózkodása egyre nyomasztóbbá vált. A tarthatatlanná vált helyzet megoldásához az Egyesült Királyságból érkezett az újabb impulzus. Március 17-én, két nappal a magyar Tanácsköztársaság kikiáltása előtt Strutt parancsot kapott Londonból, hogy késlekedés nélkül juttassa el a volt uralkodót Svájcba.³² A svájci kormány hajlandónak bizonyult befogadni az exuralkodót és családját – számolt be a pozitív fejleményekről Bauer külügyminiszter a bécsi minisztertanácsi ülésen.³³

³⁰ *Peter Broucek*: Karl I. (IV.) i. m. 217.

³¹ *Eva Demmerle*: Kaiser Karl. Mythos und Wirklichkeit. Wien 2016. 113.

³² *Pföser, A. – Weigl, A.*: Die erste Stunde Null. i. m. 165.

³³ ÖStA AdR NPA Kabinettsratsprotokoll 1919. márc. 19. Karton 6.

Így március 24-én Károly és családja vonattal elhagyta Ausztria területét. Azonban a svájci-liechtensteini határ előtti utolsó ausztriai vonatállomáson, a vorarlbergi Felkdirchben, a távozó uralkodó megfogalmazta harmadik, és egyben utolsó kiáltványát, amelyben az előző két nyilatkozatát (1918. október 16. és november 11.) visszavonta. Ez a lépés azt jelentette, hogy – az addigi deklarációival szemben – nem ismerte el az osztrák köztársaság létét. Ez az újabb kiáltvány mégsem keltett belpolitikai hullámokat, hiszen a korábbiakkal ellentétben ezt már nem hozták nyilvánosságra.³⁴ A későbbiekben ez a felk kirchi kiáltvány adta Károly és a legitimisták számára a jogi érveket és a „legalitást” a későbbi restaurációs lépésekhez.

A bécsi vezetés számára megkönnyebbülést jelentett az excsászár távozása. Ez megmutatkozott már abban is, hogy a kormányzat nem avatkozott bele Károly és családja – brit felügyelettel zajló – emigrálásának megszervezésébe. Sőt, a Renner-kormány nagyvonalúan a távozó császári családra bízta a vagyonjogi döntést. Az ingóságok kapcsán Károly dönthette el, hogy mit tekint állami vagyonnak és hagy Ausztriában, illetve mit tekint magánvagyonának,³⁵ azaz mit visz magával a svájci emigrációba.

Az excsászár felk kirchi kiáltványban rögzített kompromisszumnélküliségére és makacs restaurációs terveire válaszul az alkotmányozó nemzetgyűlés április 3-án elfogadta az úgynevezett Habsburg-törvényeket (Habsburger-Gesetze). Ezek a határozatok szigorúbbak voltak a Németországban elfogadott hasonló értelmű rendelkezéseknél. A Habsburg-dinasztia teljes vagyonát, a családi és udvari vagyont egyaránt,³⁶ minden jóvátétel nélkül államosították. Szociáldemokrata kezdeményezésre az elkobzott Habsburg-vagyont a háborús károsultak (közel 400 ezer fő), jóvátételére létrehozott pénzalapnak adták át.³⁷ (A család magánvagyonának államosítására csak később került sor.) A törvény alapján a Habsburg-család tagjai csak abban az esetben maradhattak Ausztriában, ha hűségnyilatkozatot tettek a köztársaságra. Ugyanaznap elfogadták azt a törvény is, amely a nemesi rangok, illetve a világi lovagi és női rendek feloszlásáról szólt.³⁸

Ezeket a „régí rend” végét jelentő intézkedéseket a szociáldemokraták kezdeményezték, ugyanis a párt vezetői – részben a magyar Tanácsköztársaság

³⁴ Demmerle, E.: Kaiser Karl. i. m. 118.

³⁵ Karl Vocelka – Lynne Heller: Die private Welt der Habsburger. Leben und Alltag einer Familie. Graz 1998. 203–220.

³⁶ 1919. október 30-án egy törvényi módosítással IV. Károly és családjának magánvagyonát is államosították Ausztriában.

³⁷ Pföser, A. – Weigl, A.: Die erste Stunde Null. i. m. 168.

³⁸ ÖStA AdR NPA Kabinettsratsprotokolle 1919. márc. 26. Karton 6.

léte miatt – lépéskényszerbe kerültek. Az osztrák munkásság a múlttal való „radikális szakítást” szorgalmazta, a szociáldemokrata vezetők pedig ezekkel a törvényekkel is a radikális, forradalmi követelések élet igyekeztek csökkenteni. Az osztrák kormányzat a Habsburg-uralkodóházzal való teljes szakítással a párizsi békecsinálók felé is jelezni kívánta, hogy az osztrák köztársaság nem azonos a Habsburg Monarchiával. A Habsburg-törvények pedig egyértelművé tették Károly számára, hogy Ausztriában persona non grata lett. A volt uralkodó azonban nem adta fel. Svájci emigrációjában erőt gyűjtött, információkat és támogatókat igyekezett szerezni, illetve egyre inkább a magyar trón visszaszerzésére koncentrált.

Magyar restaurációs kísérletek, 1921

Ausztriában a háború utáni válság kezelése és a politikai konszolidáció zökkenőmentesebb volt, mint Magyarországon.³⁹ Ennek következtében az 1918 őszen kialakult köztársasági államforma tartósabbnak is bizonyult, és egészen az 1938. márciusi Anschlussig fenn is maradt. A magyar válságkezelés politikai fordulatokban jóval gazdagabb volt. Magyarországon azonban az 1918. novemberi népköztársaságot 1919 márciusában felváltotta a Tanácsköztársaság. 1920 márciusában egy miniszterelnöki rendelet helyreállította a monarchiát, majd egy 1921. novemberi törvény megfosztotta IV. Károlyt a trónjától. (Jelen tanulmánynak nem célja az államformaváltás mögötti belpolitikai fordulatok elemzése és okainak feltárása, csupán a Habsburg-házhoz való viszonyt érintő jelentős összefüggésekre tér ki.)

1919 tavaszán IV. Károly számára Ausztria gyakorlatilag elveszett, ezért Magyarország még jobban felértékelődött. Otto Bauer osztrák külügyminisztert már 1919. május végén tájékoztatták a volt uralkodó svájci emigrációban szövögetett restaurációs terveiről. Károly intenzíven levelezett a brit uralkodóval arról a reményéről, hogy ha minden jól megy, a magyar Tanácsköztársasággal szemben egy ellenforradalom győzedelmeskedik majd, amely ausztriai és bajor monarchista erőkkel összefogva egy dunai föderációt hozna létre, amelynek ő lenne az uralkodója.⁴⁰ A Tanácsköztársaság azonban nem egy ellenforradalmi puccsal ért véget – ahogy a volt uralkodó is remélte –, hanem a román megszálló csapatok előretörése és budapesti bevonulása miatt. Először azonban egy másik Habsburg, az 1918 őszen rövid ideig már

³⁹ Murber I.: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. i. m. 1293–1294.

⁴⁰ ÖStA AdR NPA Präsidium (Nachlass Bauer) Karton 233. Umschlag II. 577 Bauer an Renner 1919. máj. 31.

kormányzóként aktív József főherceg törekedett a hatalom átmentésére. 1919. augusztus 7-én bejelentette, hogy kormányzóként átveszi az állami főhatalmat Peidl Gyula kormányától. Augusztus 15-én a nemzeti hadsereg fővezéréként Horthy Miklós még József főherceg kezébe tette le a hivatali esküt. A rövid Habsburg-közjáték augusztus 23-án azonban véget is ért; József főherceg átadta a román megszállás miatt inkább csak szimbolikusan birtokolt állami főhatalmat a Horthy körül formálódó vezetésnek. A belső konfliktusoktól sem mentes új vezetés hatalma megszilárdítása érdekében kezdetben együttműködött – főként Nyugat-Magyarországon – a legitimistákkal és radikális-nacionalista tisztek által vezetett félkatonai egységekkel is.⁴¹ A győztes hatalmak sokáig az utódállamok belügyének tekintették, hogy milyen államformát választanak, és milyen módon rendezik a viszonyukat a Habsburg-uralkodóházzal. 1920. február 2-án azonban a világháborús győztes államok külügyminisztereiből álló Nagykövetek Tanácsa is állást foglalt a Habsburg-ház trónigényével szemben.⁴²

A magyar ellenforradalmi rendszer megszilárdulása éveket vett igénybe. Az 1920-as ismételt államformaváltást nem egy „forradalmi” politikai fordulat indukálta, mint az 1918 őszén történt. Hiszen a politikai-ideológiai őrségváltás már 1919 kora őszén lezajlott, így 1920 tavaszán a királysághoz való visszatérés inkább a rendszer konszolidálását szimbolizálta és szolgálta. Az 1920. február 27-ei nemzetgyűlési törvény rendelkezett „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom ideiglenes rendezéséről”, illetve a kormányzó megválasztásáról, de még nem érintette az államforma kérdését. A nemzetgyűlés 1920. március 1-jén Horthy Miklóst kormányzóvá választotta. Majd az 1920. március 18-ai 2394/1920. sz. miniszerelnöki rendelet hatályon kívül helyezte a forradalmak intézkedéseit, és visszaállította az 1918. november előtti államformát, a monarchiát: Magyarország király nélküli királyság lett. Mindezek az államformát is érintő intézkedések ugyan az antant tudtával és jóváhagyásával történtek, de magyar belpolitikai döntések és hatalmi rivalizálások eredményei voltak. A kérdés ekkor azonban még nyitott volt: ki üljön a trónra? A Habsburgok adják a magyar uralkodót, vagy a szabad királyválasztók javára billenjen a mérleg, illetve egy harmadik verzió valósuljon meg, és Magyarország tartósan király nélküli királyság legyen?

IV. Károly és az őt támogató legitimisták értelmezésében a magyar királyság visszaállítása egy lépéssel közelebb vitte őket a remélt restaurációhoz.

⁴¹ *Ibolya Murber*: Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungsgeschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes. Wiesbaden 2021. 55.; *Botlik József*: Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Vasszilágy 2008. 98–99.

⁴² *Ormos M.*: „Soha, amíg élék!” i. m. 21.

Ormos Mária a könyvében úgy fogalmazott, hogy Károly és köre 1920 októberre és 1921 januárja között hozta meg a svájci Pranginsban a döntést, hogy először a magyar trón visszaszerzésére kell koncentrálni,⁴³ miközben ennek a tervnek a nemzetközi támogatottsága, angol és francia hivatalos oldalról is, több mint kétséges volt. 1921. március 26-án IV. Károly hivatalos egyeztetés nélkül, Ausztrián keresztül a magyar legitimizmus központjába, Szombathelyre érkezett. Egy nappal később pedig már a trón átvételéről egyeztetett – sikertelenül – Horthy Miklós kormányzóval Budapesten.⁴⁴ A kialakult helyzet mindenki számára kényelmetlenné vált. A kormányzó nem kívánta az államfői hatalmat a volt uralkodónak átadni. IV. Károly csalódott volt, a kisantant országok riadót fújtak, az osztrák kormány vonakodott beutazási engedélyt adni az átutazáshoz, a svájci kormány pedig nem várta vissza tárt karokkal az egykori uralkodót.

Végül a csalódott Károly kapott még egy esélyt és mégis visszatérhetett Svájcba. Azonban nem a Genfi-tó partján lévő pranginsi kastélyba, hanem a Vierwaldstättersee partján lévő Hertensteinben (Schlosshotel) élt családjával az októberi újabb magyarországi visszatérési kísérletéig. Károly számára az első restaurációs kísérlet legfőbb tanulsága az volt, hogy a magyar trón megszerzésére az utolsó esélye egy titkosan szervezett, katonailag is megtámogatott hatalomátvétel lehet. Ezzel a nemzetközi és magyar belpolitikai realitásokat is figyelmen kívül hagyó előre meneküléssel az exkirály csak növelte a magyar politikai elit rosszalását és ellenállását.

A második királypuccsként elhíresült 1921. októberi visszatérési kísérlet még nagyobb hullámokat kavart bel- és külpolitikai téren egyaránt. Október 20-án a volt uralkodó feleségével együtt érkezett a Sopron vármegyei Dénesfára. A következő napon Sopronban legitimista politikusokból ellenkormányt nevezett ki,⁴⁵ a legitimista vezetésű katonai egységek felesküdtek a volt uralkodóra. Károly vonattal Ostenburg-Moravék Gyula és Lehár Antal vezette egységek kíséretében a főváros felé indult. Október 23-án a kormány és Károly csapatai Budaörsnél összecsaptak és az utóbbiak vereséget szenvedtek. Ezt követően a magyar kormány határozottan fellépett nemcsak az uralkodó párral, hanem az őt támogató legitimista politikusokkal szemben is, letartóztatta és internálta őket.⁴⁶ Az antant és a kisantant országai egyaránt tiltakoztak a volt uralkodó

⁴³ Uo. 23.

⁴⁴ IV. Károly visszatérési kísérleteiről részletesen lásd *Ormos M.*: „Soha, amíg élek!” i. m.; *Miklós Zeidler*: Charles IV's attempted returns to the Hungarian throne. In: Karl I. (IV.) der erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie. Hrsg. Andreas Gottsmann. Wien 2007. 269–284.

⁴⁵ Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1921. okt. 22. MNL OL W 12 K 27 1921. okt. 22.

⁴⁶ Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1921. okt. 27. MNL OL W 12 K 27 1921. okt. 27.

magyarországi restaurációs kísérlete ellen,⁴⁷ majd október 26-án IV. Károly kiadatását kérték. Az események felgyorsultak, november 1-jén Bajáról elindult a IV. Károlyt és Zita királynét a Dunán keresztül Madeira szigetére szállító brit Glowworm cirkáló. November 6-án pedig a magyar nemzetgyűlés becikelyezte a 1921. évi XLVII. törvényt, amely kinyilvánította, hogy IV. Károly király uralkodói jogai megszűntek. Illetve előírta, hogy a „nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja”, a királyválasztás előjoga tehát visszaszállt a nemzetre. Az utolsó Habsburg uralkodó emigrációja a Portugáliához tartozó Madeira szigetén rövid volt, hiszen Károly tragikusan fiatalon, fél éven belül influenza szövőd-ményében elhunyt.

A nyugat-magyarországi kérdésben a volt uralkodó második visszatérése érdemi változást nem hozott. Az október 13-ai velencei kompromisszum tartalmát nem érintette, a burgenlandi területátadást és a soproni népszavazás megtartását már nem befolyásolta. Azonban IV. Károly akciója kapcsán a Bethlen István vezette kormány elérkezettnek látta az időt a nyugat-magyarországi legitimista erőközpont felszámolására⁴⁸ és a magyar legitimisták ezt követően elveszítették minden befolyásukat a magyar belpolitikában.

Az uralkodó első, húsvéti visszatérési kísérlete, illetve az ausztriai visszaútja Svájc felé kisebb osztrák belpolitikai válságot is okozott. Tavasszal a válság gyors megoldása érdekében a nagynémet-keresztényszocialista Michael Mayr vezette kormány együttműködött az 1920 őszétől ellenzékbe vonult szociáldemokratákkal. Julius Deutschot, az egykori szociáldemokrata hadügyminisztert bízták meg azzal, hogy szervezze meg az ausztriai átutazás idejére az uralkodó fegyveres kíséretét.⁴⁹ A második, októberi puccs-kísérlet már jóval kisebb hullámokat kavart az osztrák belpolitikában. A Johannes Schober kancellár vezette kormány keresztényszocialista tagjai szimpátiájukat fejezték ki Károly restaurációs kísérlete kapcsán, míg a szociáldemokraták hangosan és határozottan elítélték azt. Ezek az osztrák reakciók azonban már csak gyenge és mellékes utórezgések voltak az Ausztriában és Magyarországon is lezártnak tekintett Habsburg-kérdésnek.

⁴⁷ Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1921. okt. 31. MNL OL W 12 K 27 1921. okt. 31.

⁴⁸ *Murber Ibolya*: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk* [15] (2019) 2. sz. 181–214., itt: 206.

⁴⁹ *Arbeiter Zeitung*, 1921. április 6. 1. és 1921. április 7. 1–4.

Összegzés

A tanulmány arra a kérdésre kereste a választ, hogy az osztrák és a magyar háború utáni válságkezelésben milyen és mekkora szerepet játszott a Habsburg-kérdés. 1918 ősze és 1919 tavasza között a Habsburg-uralkodóház sorsát elsősorban az osztrák háború utáni válságkezelés alakította. Ennek meghatározó eleme volt a köztársasági államforma, az uralkodóház háborús felelőssége, illetve az a jogértelmezés, hogy Német-Ausztria nem jogutódja a Habsburg Birodalomnak. Az excsászár jövőterveivel azonban mind a három program-pont szöges ellentétben állt, így a köztársaság vezetői és a lemondásra kényszerített uralkodó között a konfrontáció elkerülhetetlen volt. Az osztrák kormány az orosz forgatókönyvet (uralkodó internálása, esetleges kivégzése) mindenképpen igyekezett elkerülni, így hosszútávon az élesedő konfrontáció lezárását csak az uralkodó külföldre távozása és vagyonának államosítása jelenthette. Károly előre menekült és igyekezett trónigényét nemzetközi jelentőségű kérdéssé tenni. A világháborús győztesek számára egy olyan dunai föderáció tervét vázolta fel, amely nemcsak az Anschluss, hanem a bolsevizmus terjedését is képes lett volna Közép-Európában feltartóztatni. Azonban a párizsi döntéshozók már nem egy nemzetek feletti, Habsburg vezetésű birodalomban gondolkodtak, hanem kisebb nemzetállami keretekben képelték el Közép-Európa jövőjét. Ezt követően nőtt meg az utolsó Habsburg uralkodó érdeklődése a magyar trón iránt. IV. Károly 1921-es magyarországi visszatérési kísérleteinek kudarcát nemcsak a nemzetközi segítség csaknem teljes hiánya, hanem legalább ennyire a Habsburg-restauráció szerény magyarországi támogatottsága is okozta.

THE RESTORATION IDEAS OF KING CHARLES IV

Austrian and Hungarian Crisis Management

By Ibolya Murber

SUMMARY

The paper seeks to answer the question of what role the Habsburg-question played in the post-war crisis management of the Austrian and Hungarian governments. Between the autumn of 1918 and the spring of 1919 the destiny of the Habsburg ruling dynasty was shaped foremost by the way the Austrian government handled the post-war crisis. The key elements of this were: the republic as the new form of the state; the dynasty's responsibility for the war; and the legal conclusion that German

Austria was not the successor of the Habsburg Empire. Since all three points were diametrically opposed to the future plans of the ex-emperor, the only way to end the confrontation was the departure of the ruler and the nationalisation of his assets. After Charles failed in his efforts to frame his claim to the throne as an issue of international importance, his attention turned towards the Hungarian throne. The failure of his two successive coup d'états in Hungary in 1921 was caused both by the almost complete lack of international backing, as well as the poor support enjoyed in Hungary for the Habsburg restoration.